

MARIJA SELAK: ZLO I NAOPAKO: SUVREMENE MANIFESTACIJE ZLA I POKUŠAJI NJIHOVIH OPRAVDANJA*

JAKOV ERDELJAC
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
jakov.erdeljac@gmail.com

Što je zlo? Kako odrediti što je zlo? Što je izvor zla i kako se zlo manifestira u suvremenom svijetu? Upravo se s ovim pitanjima suočila Marija Selak u svojoj knjizi *Zlo i naopako*. Kao uvod u problematiku Selak nam nudi pregled povijesti mišljenja pojma *zlo* uopće te nam prikazuje neke od posljedica koje takva vrsta argumentacije sa sobom nosi. Primjerice, pregled tradicionalne pozicije koja se javlja u raspravi o zlu između sv. Augustina i manihejaca. Valja napomenuti da tvrdnje o kojima se raspravlja u ovome dijelu knjige uvelike imaju utjecaja na percepciju problematike zla, pa tako argument o desupstancijalizaciji zla sa sobom nosi teze poput one koju iznosi Leibniz, dok se, primjerice, teološko razmatranje dualizma kasnije pretvara u etičku poziciju. Kako bismo detaljnije uvidjeli suptilnost teze, ukratko ćemo predstaviti problematiku koju kod manihejskog dualizma vidi sv. Augustin. Naime, već je iz samog pojma *desupstancijalizacije* moguće prepoznati obrasce argumenta koji je sv. Augustin smatrao *gnjusnim*. Ideja da zlo ima bitak za sebe za njega je bila nemoguća. U skladu s tim Selak detektira sljedeću argumentaciju:

„Ideju da zlo ima bitak koji prethodi njegovoj svjetovnoj pojavnosti Augustin je smatrao ‘monstruoznom’ i ‘gnjusnom’ jer se time zlo stavljalo u ravan s dobrim. ‘Tko može podnijeti ludilo tako perverzno i bezočno, kao što je atribuiranje tako velikih dobara vrhovnom zlu, i tako velikih zala vrhovnom dobru, koje je Bog?’” (str. 34–35)

U ovom citatu vidimo primjer klasične argumentacije koja nam je poznata iz povijesti filozofije prema kojoj se Bogu ne mogu pripisati negativni atributi. Posljedično tome, sv. Augustin upozorava kako treba razlikovati *stvoreno* od *stvoritelja*. Upravo poradi ovoga argumenta, odgovornost za zlo se prebacuje s Boga

* Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2019.

na ljude. Čovjek više nije lutka kozmičkih sila, kako je to predstavljao manihejski dualizam, nego on sam postaje temelj dualizma. Taj se dualizam sada javlja u obliku etičkog dualizma, za razliku od prethodno razmatranog teološkog dualizma. Selak nastavlja Nietzscheovom linijom koja posljedično razmatra desupstancijalizaciju dobra. Upravo se ovom tezom javlja nova linija etičkog dualizma koji razmatra ljude s naturalističke pozicije te sukladno tome lako pronalazi opravdanje za njihovo djelovanje. Ovo predstavlja odmicanje od odgovornosti te je, stoga, početak suvremenih posljedica u razmatranju moralnih problematika. Za početak možemo uzeti dobro detektiran primjer od strane Selak koja razmatra suvremeni fenomen traženja primarnog uzroka za neko od zlih djela koje su ljudi kadri činiti:

„Netko je tako imao nesretno djetinjstvo, netko od malena pokazuje sklonost asocijalnom ponašanju, a netko je doživio pomračenje uma zbog ljubomore. Ono što im je svima zajedničko je da imaju, ili mogu dobiti, dijagnozu koja služi kao ispričnica, njima za ono što jesu, a sudu za njihove postupke.” (str. 69)

Selak će nadalje navesti da ljudi zapravo traže *Adama krivnje*. Ova nam je analogija od velike koristi jer slikovito prikazuje paradoksalnost našeg doba u kojem su ljudi ujedno i krivi i nevini. Iz toga paradoksa tražimo izlaz u novim oblicima moralnog tumačenja koji našu odgovornost prebacuju na mogućnost postojanja novog moralnog agenta.¹ Stoga se javlja potreba za pronalaženjem jedne nove forme opravdanja djelovanja koja se u prethodno opisanoj tranziciji od sv. Augustina do suvremenosti idejno pomaknula od ideje spasa k ideji napretka. Naime, upravo ideja napretka označava početak naše nove moralne paradigme. Vjeru u ideju napretka mi postavljamo na tlo tehnike te se nadamo da ćemo njezinim razvojem naći primjerenu moralnu okosnicu. Ta će nam inovacija omogućiti naše daljnje odmicanje od odgovornosti koje se ujedno manifestira kao odmicanje od autonomije. Ova nas teza vodi do suvremenih primjera koje je autorica temeljito kritizirala. No prije nego što se osvrnemo na završnu argumentaciju, koju Selak prikazuje kao logičku negaciju pojmova koji kreiraju suvremenu problematiku te kao takvi označuju dekadenciju nekih prijašnjih ideala, pokušat ćemo pokazati na koji način autorica razmatra pojavu terorizma.

*Društvo poze*² percipira terorizam kao suvremenu pojavu koju je zapad sam skrivio svojim kolonijalističkim djelovanjem. Takvim rezoniranjem pronalazimo opravdanje za nasilje, a nasilje – kao što i sama autorica navodi – nema

1 U knjizi se navodi primjer umjetne inteligencije koja za sobom nosi niz posljedica po ljudski moral, pogotovo ako ga se razmatra iz aspekta odgovornosti.

2 *Društvo poze* sintagma je kojom se Selak koristi kako bi ukazala na problematiku manjka valjano utemeljenog stava spram suvremenih moralnih fenomena.

opravdanje. Stoga bi se moglo reći da je današnje doba postalo *doba opravdanja*, u kojem se za svaku zlu pojavu može pronaći neka vrsta opravdanja. Tako dolazi, navodi Selak, i do ontologizacije rata koji se predstavlja kao permanentno stanje. Dobar dio krivnje za ovaj fenomen nedvojbeno snosi tehnika koja putem medija relativizira pojavu nasilja. Do toga dolazi tako što nasilje putem tehnike dobiva stalno mjesto u svakodnevnom životu čovjeka i time se na društvo stavlja zalag straha koji unutar sebe potencira dualističko opravdanje. Ono nam, s jedne strane, donosi ravnodušnost spram događaja, a s druge strane, strah od njega. Upravo iz ovog razloga Selak ukazuje na sljedeće:

„Stoga da bismo opet imali polarizaciju između rata i mira, odnosno da bi rat mogao biti privremen, potrebno je zaobići medijsku zbilju, nadići postmodernu relativizaciju te nanovo promisliti ontologiju dobra, ali i naše (prešutno) sudjelovanje u reprodukciji ontologije zla.” (str. 101)

Nadovezujući se na kritiku suvremenog društva, Selak predstavlja ranije spomenutu negacijsku logiku kao novu stvarnost kojoj i mi danas pripadamo. Ta nova stvarnost javlja nam se konstantnom prisutnošću interneta u našem svakodnevnom životu. Autorica za karakterizaciju radnji na internetu koristi pojam *virtualna stvarnost* te nam za početak donosi prvi paradoks našeg boravka u njoj. Predstavljanje paradoksa koji u novoj stvarnosti počinje pitanjem: *Jeste li robot?*, Selak naziva *obrnutim Turingovim testom*. Ona njegovu paradoksalnost vidi u tome što od vas traži da budete nepogrešivi kako biste dokazali da ste čovjek. Tako se čini da virtualna stvarnost sa sobom nosi niz posljedica, primjerice zakon vječnosti koji autorica navodi kao jedan od njezinih glavnih principa. Naime, radi se o tome da sve što završi na internetu ondje zauvijek i ostaje, uvijek dostupno znatiželjnim očima. No ta je posljedica dobro poznata većini suvremenih korisnika interneta, za razliku od argumenta koji zapravo za sobom donosi sve daljnje posljedice. Radi se dakako o prividnom koraku u prostor unutarne slobode koja se pojavljuje kao pričin korisniku koji zapravo ulaskom u taj prostor gubi na svojoj intimi. To se događa, kako autorica navodi, na način slijepog pristajanja na pravila nadzora koja nam se nameću. Tako dolazi do jedne od prvih negacija, *ne-reda*, kojom se Selak koristi kako bi prikazala stvaranje nove verzije, koja ulazi u ljudske živote putem pasivnog pristanka. Novi red tako stvara busen pasivnih pristanaka koji uvjetuju nesvjesno odmicanje od vlastite autonomije. Iz ovoga se očituje kako je novi red zapravo *ne-red* koji konstituira daljnje prenošenje odgovornosti.

Daljnje je prenošenje odgovornosti zapravo konstantna tema knjige koja sa sobom donosi problem novonastale inercije čovjeka spram zla. Upravo bi ova inercija trebala doseći svoj novi vrhunac prodiranjem umjetne inteligencije u ono za što smo do sada smatrali pripadnim isključivo čovjeku, a to je polje moralne

odluke. Selak detektira pojavu ovog prenošenja odgovornosti komentarom na saslušanje osnivača Facebooka Marka Zuckerberga pred američkim Kongresom. Naime, Zuckerberg je tvrdio da će problem *curenja privatnih podataka* te njihovo korištenje – bilo u političke ili komercijalne svrhe – biti regulirani umjetnom inteligencijom. Međutim, prijenos moralnog autoriteta kreira jedan novi problem prema kojem, kako ističe i sama autorica, dolazi do opadanja moralne sposobnosti koja je do sada bila konstitutivna za razvoj karaktera svake osobe. Ovu novonastalu banalnost zla možemo pronaći u nizu svakodnevnih primjera, no za ovaj prikaz posebno nam je zanimljiv manjak potrebe moralne refleksije zbog ulaska virtualnog prostora u školski sustav. U tom pogledu Selak navodi:

„Atrofija morala vidljiva je i u tome da se djeca više ne moraju učiti kako priznati da su markirala jer je teror tehnikom omogućene transparentnosti roditelje udaljio na jedan klik od imenika. Ljudi se tako više ne odgajaju za moral, točnije ljudi se više ne odgajaju uopće, što znači da nisu slobodni, kao oni koji su u stanju sebe mijenjati.” (str. 132)

Manjak dijalektike sa svojom samosviješću kreira navedenu *atrofiju morala*. Ova sintagma za sobom nosi značenje koje bi nas sve trebalo zabrinuti. Manjak, ili u najmanju ruku zatupljenje, moralne sposobnosti čovjeka ujedno znači i smanjenje prostora za slobodno djelovanje. To je tako jer ljudi svoj inherentni potencijal prenose u polje heteronomije, tj. smanjuju vlastito polje autonomije. Treba reći da ovaj proces ima znatne posljedice i u ostalim sferama egzistencije suvremenog čovjeka. Na tom tragu autorica spominje važnost pamćenja kao preduvjeta za ikakvo autentično djelovanje. To je tako jer je pamćenje izraz ljudske potencije s obzirom na to da mu proširuje obzor svijesti. Naime, ova problematika seže još do Platonova dijaloga *Fedar* te u današnjem dobu ispoljava svoje krajnje posljedice. Novonastali *ne-red* čovjeka tjera na korištenje tehnologije kako bi ostao u koraku s novim tempom života koji od njega zahtijeva 21. stoljeće. Stoga čovjek ne pati samo od manjka moralne refleksije nego se u njegovoj egzistenciji također javlja potreba za trenutnom korisnošću informacije. To je moguće prepoznati i u novim sveučilišnim programima čije se izučavanje izravno odnosi na potrebe tržišta kako bi ono odmah proizvelo monetarnu korist za onoga tko to znanje posjeduje, a samim time i za tržište koje to znanje treba.

Zaključno treba reći da su ovdje opisani procesi samo neki od niza problematičnih pojava koje je Selak kritički analizirala u svojoj knjizi *Zlo i naopako*. Autorica posebnu pažnju posvećuje pojavi novog dualizma koji nastaje konstantnim odmicanjem od odgovornosti. Naime, kako ističe Selak, upravo bi ovo odmicanje moglo za svoju posljedicu imati infantilnost čovječanstva u kojem ljudi traže laki izlaz kroz *ne-vidljivi* autoritet. Selak će naposljetku zaključiti da:

„(...) kreiranjem umjetnih moralnih agenata čovjek se ne odriče ‘samo’ morala, nego se time odriče i slobode.” (str. 210)

Navedenim odricanjem od slobode čovjek se odmiče i od mogućnosti ikakva moralnog djelovanja. Ovdje se valja prisjetiti Kanta koji je, kako bi iznio svoju teoriju, postavio upravo slobodu kao jednu od regulativnih ideja. Sloboda kao regulativna ideja upravo i nosi značenje onoga što mi ustupamo tehnicu. Kantovo se vrhovno pitanje nalazi u zbiru djela pod naslovom *Logik. Physische Geographie. Pädagogik*, a to pitanje, *Što je čovjek?*, upravo gubi svoje značenje ako se on odrekne slobode ili bar težnje za njom. S obzirom na analizu suvremene problematike koja je potkrijepljena detaljnom filozofskom argumentacijom, ali i dozom humora, ovu knjigu preporučio bih svima koje muči pitanje *Gdje je i što je sve zlo danas i koje su njegove suvremene posljedice?* te onima koji cijene općenitu važnost kritičkog mišljenja u ovom *ne-redu*.

„Stoga, da bismo opet imali polarizaciju između rata i mira, odnosno da bi rat mogao biti privremen, potrebno je zaobići medijsku zbilju, nadići postmodernu relativizaciju te nanovo promisliti ontologiju dobra, ali i naše (prešutno) sudjelovanje u reprodukciji ontologije zla.”

MARIJA SELAK